

KS. MARIAN OBRUŚNIK

Opole – Rzym

„Karcić”, „pouczać” czy „wychowywać”? W poszukiwaniu pedagogicznej terminologii Starego Testamentu

Trudno w tekstach biblijnych doszukiwać się jakieś systematycznie opracowanej teorii wychowawczej. Nie taki bowiem jest ich cel. Tradycja biblijna nie знаła pierwotnie idei ściśle pojętego wychowania lub religijno-etycznego kształcenia człowieka. Lud Izraela, jako wybrany przez Boga, miał poddawać się wymogom płynącym z tego wybraństwa. Oczywiście można mówić o przyzwyczajaniu lub wychowywaniu do zachowywania określonego porządku (np. w przepisach odnośnie rytualnej czystości) czy o ciągle aktualnym wezwaniu do świętości¹, które także w jakimś stopniu odnosi się do wychowania, ale brakuje tu psychologicznego rozwoju. Nie doszło więc do wykształcenia się ściśle pedagogicznej terminologii w hebrajskiej Biblii. Tym bardziej, że zachowanie człowieka wobec Boga i drugiego człowieka w najdrobniejszych szczegółach regulowało Prawo. Jednak niektóre teksty, zwłaszcza z biblijnej literatury mądrościowej, wyraźnie przekazują rady natury wychowawczej (np. Prz 13,1-24; 22,15; 23,13; 26,3; 29,15-17; Syr 22, 3-8; 30,1-13). Odnoszą się one nie tylko do rodziców i wychowawców, ale też do dzieci i wychowanków. Autorzy biblijni posługują się przy tym określonym słownictwem, które nawiązuje do tej problematyki. Chociaż w hebrajskim Starym Testamencie istnieją słowa wyrażające pouczanie, upominanie, karanie, to jednak tylko rdzeń **רָס** i z niego wyprowadzony rzeczownik

---

¹ „Będziecie dla mnie święci, bo ja jestem święty, ja, Pan” (Kpł 20,26).

מוֹרֵר można rozumieć odpowiednio jako: „wychowywać” i „wychowanie”² Analiza leksykograficzna, która zostanie przeprowadzona, skupi się więc zasadniczo wokół powyższych leksemów, uwzględniając także ich greckie odpowiedniki, które pojawiają się w LXX.

1. Podstawowe znaczenia rdzenia יִסַר

Rdzeń יִסַר³ w koniugacji *qal* występuje w sensie „pouczać”⁴, odpowiednio w *nifal* „nauczyć się”, „pozwolić się pouczyć”, a dopiero w *piel* „karcieć”, „chłostać”, ale także „zwracać uwagę” lub „wychowywać”, „pouczać”, w *nit-pael* „dać się przestrzec”⁵ Pochodzący od tego rdzenia rzeczownik מוֹרֵר przekłada się przez „karcenie”, „chłosta”, „przestroga”, „karność”⁶. Już tu widać co najmniej dwutorowość w znaczeniu podstawowych pojęć związanych z wychowaniem. Z jednej strony akcent położony jest na działanie bardziej intelektualne, z drugiej zaś na fizyczne karcenie. E. Jenni dokonał zasadniczego rozróżnienia w znaczeniu rdzenia יִסַר. Opiera się ono na samych cechach koniugacji hebrajskich, w których on występuje. Koniugacja podstawowa *qal* wskazuje na czynność samą w sobie, bez odniesienia do jej

² G. BERTRAM, παιδεύω, TWNT 5, s. 603–604.

³ W języku akkadyjskim, ugaryckim i arabskim występuje pokrewny rdzeń *wsr* (akkadyjskie *eseru*). M. SÆBØ (יִסַר *jsr* züchtigen, THAT 1, k. 738), łączy יִסַר nie z *eseru*, ale z akkadyjskim *ašaru* – „pilnować porządku”, „opiekować się”, ale także „pouczać”, „radzić”; W. VON SODEN, *Akkadisches Handwörterbuch*, t. I, Wiesbaden 1985², s. 79. Jednak dwa ugaryckie dokumenty, zawierające teksty rytualne, nadają rdzeniowi *wsr* znaczenie „pouczać”; R.D. BRANDSON, יִסַר, TWAT 3, k. 689.

⁴ M. SÆBØ (יִסַר *jsr* züchtigen THAT 1, k. 738–739) wskazuje, że podstawowym znaczeniem tego czasownika jest „karcieć”, ale dodaje, że może ono oznaczać zarówno chłostę cielesną, jak i karcenie słowne, czyli upomnienie, zwrócenie uwagi, co zresztą występuje częściej.

⁵ Niektóre słowniki podają istnienie dwóch rdzeni יִסַר. Drugi rdzeń יִסַר II, występujący tylko w koniugacji *piel*, tłumaczyłby się przez „wzmocnić” i obejmowałby dwa miejsca występowania w Biblii: Hi 4,3 i Oz 7,15; L. KOEHLER, W. BAUMGARTNER, *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, t. II, Leiden 1974³, s. 400; R. WAKELY, יִסַר (*ysr* II), NIDOT 2, s. 482–483. Jednak większość opracowań przyjmuje istnienie jednego rdzenia יִסַר, a powyższe dwa miejsca traktowane są jako pewne osobliwe odcienie znaczeniowe tego rdzenia.

⁶ KOEHLER, BAUMGARTNER, *dz. cyt.*, s. 582.

skutku. Koniugacja *piel* z kolei ma charakter dzialania intensywnego, ktora w tym wypadku takze odnosi sie do skutku. Dlatego o ile רָצַף w *qal* mozna tłumaczyc przez „pouczac”, o tyle w *piel* przyjmuje znaczenie „upominac”, „skarciec”⁷

2. Rdzen רָצַף w tekstach Starego Testamentu

Analiza wystepowania rdzenia רָצַף w Starym Testamencie⁸ ukazuje pewien wachlarz znaczen wyrazonych przy pomocy tego slowa. Nie jest on jednolity. Dokladniejsze badania kontekstu i miejsca wystepowania powyzsze- go rdzenia pozwalaja odkryc sposob jego uzycia przez autorow biblijnych. Dzieki temu natomiast latwiej jest zrozumiec sens i mysł w nim ukryta.

2.1. Element pouczenia

Przygladajac sie ogolnemu polu semantycznemu rdzenia רָצַף , wystepujacego najpierw w sensie „nauczac”, „pouczac”, mozna wskazac, ze czasownik pochodzacy od tego rdzenia wyraznie odpowiada nie tyle procesowi formalnego nauczania, co wpajaniu wartosci i norm postepowania czy to za pomoca zachecajacego slowa, czy to — szczegolnie po fakcie — przez naganę albo karę fizyczna⁹. Podmiotem dla tego czasownika sa wiec zarowno ludzie (przede wszystkim rodzice, mędracy) jak i Bóg. Kiedy ludzie przekazuja wie-

⁷ E. JENNI, *Das hebräische Piel. Syntaktisch-semasiologische Untersuchung einer Verbalform im Alten Testament*, Zürich 1968, s. 217–218.

⁸ W hebrajskiej Biblii rdzen רָצַף w formach czasownikowych wystepuje 43 razy. Jedno miejsce z forma רָצַף (Hi 40,2) uznane jest za hapaxlegomena. Autorzy biblijni najczesciej uzywali go w koniugacji *piel* (31 razy), ale takze w *nifal* (5 razy) i w *qal* (5 razy). W jednym miejscu wystepuje on w formie koniugacji *hifil* (Oz 7,12) i w pozniejszej formie zlozonej z *nifal* oraz *hitpael* zwanej *nitpael* (Ez 23,48). Czasownik רָצַף najczesciej pojawia sie w Ps (2,10; 6,2; 16,7; 38,2; 39,12; 94,10; 94,12; 118,18 [2x]), dalej kolejno u Jr (2,19; 6,8; 10,24; 30,11; 31,18 [2x]; 46,28), w Prz (9,7; 19,18; 29,17; 29,19; 31,1) i Pwt (4,36; 8,5 [2x]; 21,18; 22,18), w 1 Krl (12,11 [2x]; 12,14 [2x]), w 2 Krm (10,11; 10,14), w Kpl (26,18; 26,23; 26,28), u Oz (7,12; 7,15; 10,10), u Iz (8,11; 28,26) oraz u Ez 23,48, w 1 Krm 15,22 i u Hi 4,3; G. LISOWSKY, *Konkordanz zum hebräischen Alten Testament*, Stuttgart 1958, s. 616.

⁹ E.H. MERRILL, רָצַף (*ysr* I), NIDOT 2, s. 479.

dzę do formowania określonego sposobu zachowania, to zwyczajnym adresem tego typu wiedzy jest dziecko. Obowiązkiem rodziców jest zapewnić mu należny rozwój, po to, by mogło stać się pożytecznym członkiem społeczeństwa (Prz 19,18; 29,17).

Sprawiedliwy Hiob w przeszłości wielu innych pouczał (רִצֵּי), zaś w jego własnym nieszczęściu wydaje się, zamykać na pouczenie innych (Hi 4,3). Podobnie matka króla Lemuela uczy go zasad szczęśliwego życia, które on przekazuje innym (Prz 31,1). Jednak pouczenia kierowane do sług (Prz 29,19) i głupców (Prz 9,7), nie przynoszą spodziewanego efektu. Także Bóg Jahwe poucza ludzi. Czyni to na różne sposoby: wyjaśnia on rolnikowi swe działanie (Iz 28,26), wprowadza proroków w Bożą perspektywę wydarzeń (Iz 8,11). Jahwe poucza całe narody i pojedynczych ludzi (Ps 94,10.12). Czyni to za pomocą Prawa (Ps 94,12) lub teofanii (Pwt 4,36), czasem dzieje się to w nocnej ciszy, przez poruszenia sumienia (Ps 16,7). Niekiedy Bóg karze innych królów i narody. Izrael zdobywa wtedy pouczenie przez obserwację ich losu (Ps 2,10). Sytuacja może się jednak odwrócić. Wtedy los Judy, który dopuszcza się bałwochwalstwa, staje się ostrzeżeniem dla innych narodów (Ez 23,48).

2.2. Element korygowania

Słowo רִצֵּי przyjmuje także znaczenie „korygować”, „upominać”. Chodzi tu o skorygowanie postępowania przez karę za dokonane czyny. Taki sposób upominania dzieci przez rodziców był czymś naturalnym i zrozumiałym (Pwt 21,18). Może on przynieść rodzicom wiele radości (Prz 29,17). Oprócz rodziców także Bóg upomina. Czasem za pomocą kary koryguje postępowanie tych, którzy zgrzeszyli przeciw Niemu. Według Ozeasza Izrael został ukarany z powodu swych złych czynów (Oz 7,12; 10,10), przy czym nie ma tam żadnych wzmianek, mówiących o tym, że kara ma służyć wychowaniu i odnowieniu narodu. W Psalmach choroba postrzegana jest jako kara Boża, która powinna prowadzić modlącego się do skruchy (Ps 6,2; 38,2; 39,12). Prorok Jeremiasz natomiast prosi, aby kara Jahwe mierzona była nie Bożym gniewem (אֵי), ale sprawiedliwością (מִשְׁפָּט) — Jr 10,24¹⁰ Wtedy bowiem Boża

¹⁰ BRANDSON, רִצֵּי, k. 690–691.

interwencja nie jest destruktywna, lecz odzwierciedla ona słuszne działanie (Jr 30,11; 46,28). Ponadto karcenie i upominanie Boga jest znakiem łaskawości i miłości Jahwe (Pwt 8,5; Prz 3,12; Jr 31,18). Ma ono znaczenie mobilizujące (Ps 118,18), wzmacniające (Oz 7,15) i oczyszczające. Jednocześnie warto zauważyć, że upominanie przyjmuje czasem jedynie formę przestrogi lub groźby ukarania (Ps 2,10; Iz 8,11; Jr 6,8; Ez 23,48). Dopiero odrzucenie tych przestróg sprowadza karę (Kpł 26,23; Oz 7,15-16)¹¹

2.3. Element karcenia lub karania

Kolejna grupa tekstów używających czasownika כָּרַע pozwala na rozumienie go w sensie: „karcieć”, „karać”. W ostatnim rozdziale Kodeksu Świętości (Kpł 17–26) jest on użyty trzy razy. Dwa razy mowa jest o tym, że Bóg chce skorygować złą postawę ludu przez surową karę (Kpł 26,18.23). Trzecie miejsce mówi o karze z powodu braku skruchy, pomimo wcześniejszej chłosty (Kpł 26,28). W podobnym duchu o idei karania wypowiada się Jr 30,11 i 46,28. Celem postępowania Boga jest udzielenie uzdrawiającej pomocy, ale zasadniczo jest ona przedstawiona jako kara za grzechy. Niegodziwość i zło są wystarczającym powodem ukarania (Jr 2,19). W tym wypadku כָּרַע w znaczeniu „karać” pozbawione jest pouczającego charakteru. Określa wtedy bardziej czyn dyscyplinowania niż jego skutek. Następnym krokiem takiego zastosowania słowa jest całkowita utrata wszelkiego pedagogicznego oddźwięku. Tak jest w przypadku Pwt 22,18, gdzie mąż ma być cielesnie ukarany za fałszywe oskarżenie i zniesławienie żony, zarzucające jej przedmałżeńskie pożycie. Nie ma tu żadnego wychowawczego oddziaływania. Mąż ów nie mógł już drugi raz wnieść takiego oskarżenia. Za jego czyn należało go po prostu ukarać. W 1 Krl 12,11.14 (= 2 Krm 10,11.14) przekazana jest odpowiedź Roboama na żądania Izraelitów ulżenia ich obowiązków na rzecz dworu królewskiego. W miejscu tym כָּרַע użyte jest w znaczeniu „gnębić”, „uciskać”, chociaż w sensie przenośnym mowa jest o chłostaniu biczami i skorpionami, aby ogłosić ucisk ludu. Nie chodzi tu jednak o żadne wychowawcze karanie¹²

¹¹ MERRILL, כָּרַע , s. 480.

¹² BRANDSON, כָּרַע , k. 691–692.

3. Synonimy rdzenia יָסַר

Powyższe rozumienie rdzenia יָסַר potwierdzają wyrazy synonimiczne, używane w biblijnym języku hebrajskim. Paralelnymi czasownikami do יָסַר są te słowa, które opisują czynność pouczania, uczenia. Pierwszym jest לָמַד¹³ („przyswyczać”, „uczyć się”, „ćwiczyć”), które najczęściej w Starym Testamencie występuje w koniugacji *piel*, w znaczeniu „uczyć”. W codziennym życiu określało ono proces nauczania w trzech obszarach: (1) przy tresowaniu zwierząt (Jr 31,18; Oz 10,11; Ez 19,3.6); (2) przy uczeniu się i ćwiczeniu w umiejętnościach wojskowych (Iz 2,4 = Mi 4,3; 1 Km 5,18; Sdz 3,2); (3) w sferze intelektualnej, np. przy ćwiczeniu pieśni (Pwt 31,19.22; 2 Sm 1,18; Jr 9,19). Szczególnie interesujące są dwa użycia tego słowa w Ps 94,10.12. Występuje ono tam w bezpośrednim sąsiedztwie rdzenia יָסַר. Ten sam Bóg, który wychowuje ludy, czasem stosując karanie, uczy je (לָמַד) wiedzy (Ps 94,10). Podobnie jest z pojedynczym człowiekiem. Jego także Bóg wychowuje. Konkretnym zaś przejawem tego wychowania jest Prawo, którym Bóg poucza (לָמַד) człowieka (Ps 94,12). Bóg jest w tych tekstach przedstawiony nie tylko jako wychowawca, ale i jako nauczyciel człowieka. U proroka Jeremiasza (31,18) słowa יָסַר oraz לָמַד występują w bezpośredniej bliskości. Porównuje on tu karcenie (יָסַר) Efraima, na które zasłużył, do postępowania z nieoswojonym (לֹא לָמַד) cielęciem. Inny tekst Jr 32,33 zestawia z kolei לָמַד z מוֹסֵר. Chociaż Bóg ciągle pouczał (לָמַד) lud, ten nie chciał Go słuchać i przyjął upomnienia (מוֹסֵר).

Pomimo wspomnianych, paralelnych zastosowań, wydaje się, że לָמַד jest terminem o trochę innym znaczeniu niż יָסַר. Nie opisuje w sposób tak charakterystyczny jak יָסַר sfery wychowawczej. Ma więcej odcienia intelektualnego. Określa obszar związany ze zdobywaniem pewnej intelektualnej wiedzy, choć jednocześnie dotyczy także szkolenia w różnych praktycznych umiejętnościach.

Innym, paralelnym czasownikiem do יָסַר jest יָכַח¹⁴. Występuje on przede wszystkim w koniugacji *hifil* i znaczy „stwierdzić, co jest prawe”, ale też

¹³ E. JENNI, לָמַד, *lernen*, THAT 1, k. 872–875.

¹⁴ G. LIEDKE, יָכַח (הֵ) *feststellen, was recht ist*, THAT 1, k. 730–732.

„sądzić”, „rozstrzygać”, „upominać”, a nawet „karać”¹⁵. Rdzeń ten pierwotnie należał do obszaru postępowania sądowego (por. Iz 29,21; Am 5,10) i występuje na końcu procesu podjętego przed jakąś rozstrzygającą instancją (zob. Rdz 31,37; Hi 9,33; 13,3; 15,3). Jednak, gdy użyty jest wobec kogoś, kto dopuszcza się niesprawiedliwości, przyjmuje znaczenie czynności upominania. W takim znaczeniu słowo to występuje szczególnie w Prz 9,7-8; 15,12; 19,25; 24,25). W Prz 9,7 słowo חָכַר w znaczeniu „upominać” występuje jako bezpośrednia paralela do סָר . Pouczanie (סָר) szydery jest tak samo szkodliwe jak upominanie (חָכַר) nieprawego. Podobnie zestawione są oba słowa w Ps 6,2 i u Jr 2,19. W pierwszym tekście psalmista prosi Boga, by ten nie karał (חָכַר) go w swym gniewie, ani nie karcieć (סָר) w zapalczywości swojej. W drugim tekście Jeremiasz przytacza oskarżające słowa Jahwe, które kieruje pod adresem Izraela: „Twoja niegodziwość cię karze (סָר), a twoje niewierności cię osądzą (חָכַר)”

Mając na uwadze powyższe teksty, w których סָר i חָכַר występują obok siebie, można wnioskować, że rdzeń חָכַר nawet w znaczeniu „upominać”, „karać”, a więc pokrywającym się ze znaczeniem rdzenia סָר , zachowuje zabarwienie sensu podstawowego, czyli „rozstrzygać”, „sądzić”. Czynność upominania czy karania jest jakby drugim skutkiem pewnego procesu, który najpierw prowadzi do rozstrzygnięcia, osądu, o czyjeś prawości lub niegodziwości, a następnie podjęcia decyzji o ewentualnym upomnieniu lub ukaraniu. Widać tu jasno jeszcze raz sądownicze środowisko, w którym ten rdzeń miał swoje źródło.

Te wyżej przedstawione czasowniki לָמַד i חָכַר , występują w najbliższej relacji do סָר . Można jednak wskazać trzy inne rdzenie, które także mocno łączą się z סָר . Pierwszym z nich jest יָרָה ¹⁶ występujący czasem w znaczeniu

¹⁵ Por. W. GESENIUS, *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, Berlin–Göttingen–Heidelberg 1962¹⁷, s. 299.

¹⁶ Słowniki wymieniają trzy takie rdzenie: יָרָה I – „rzucić”, „strzelać”; יָרָה II – „zraszać”, „zwilżać” oraz יָרָה III – w *hifil* „uczycić”, „pouczyć”; KOEHLER, BAUMGARTNER, *dz. cyt.*, s. 416–417; GESENIUS, *dz. cyt.*, s. 317–318; F. ZORELL, *Lexicon Hebraicum et Aramaicum Veteris Testamenti*, Roma 1968, s. 329; natomiast słownik F. BROWN, S.R. DRIVER, CH.A. BRIGGS, *Hebrew and English Lexikon of the Old Testament*, Oxford 1957, s. 434–435, wskazuje na jeden rdzeń יָרָה , uważając, że nie ma wystarczających dowodów na wyodrębnienie trzech jego typów.

„uczyć”, „pouczyć” Oba rdzenie spotykają się u Iz 28,26, gdzie Bóg daje instrukcje (יָסַר) i poucza (יָרָה). Sens obu rdzeni w tym miejscu zasadniczo się pokrywa. W paralelny sposób określają one proces przekazywania pewnej określonej wiedzy na dany temat (tu dotyczy ona spraw związanych z orką i zasiewami). Inny rdzeń כָּהַר („być słabym”, „stracić nadzieję”) chociaż wydaje się być bardzo odległy znaczeniowo od יָסַר, to jego forma piel (כָּהַר) w 1 Sm 3,13 przyjmuje znaczenie „upomnieć”¹⁷ Bóg objawił się Samuelowi i w widzeniu mówił mu o karze, jaka spotka Helego za to, że choć widział nieprawości swych synów to ich nie upomniął. Rdzeń כָּהַר w tym kontekście ma wyraźnie wydźwięk wychowawczy. Upomnienie syna, gdy ten źle postępuje, należy do podstawowych obowiązków ojca rodziny. Może ono bowiem doprowadzić do opamiętania i nawrócenia syna. Na skutek upomnienia (karzenia) wskazuje inny rdzeń, a mianowicie שׁוּב („wrócić”, „nawrócić się”). Ci, którzy nie chcą przyjąć pouczenia (מוֹסֵר), nie nawracają się (לֹא שׁוּבוּ), a z doświadczeń, które otrzymują, nic sobie nie robią (Jr 5,3). W podobny sposób rdzeń ten funkcjonuje u Jr 31,18, gdzie prorok prosi, by Boże karanie (יָסַר) stało się przyczyną nawrócenia (שׁוּב).

Wyżej wymienione czasowniki użyte paralelnie do יָסַר zachowują pewną dwutorowość znaczeniową. Jedne podkreślają pewien intelektualny odcień pouczenia, inne natomiast uwypuklają znaczenie kary, jako cierpienia zadawanego w celach wychowawczych. Wynika stąd wniosek, że każde miejsce występowania rdzenia יָסַר należy dokładnie zbadać, uwzględniając szczególnie jego kontekst.

4. Rzeczownik מוֹסֵר i jego odcienie znaczeniowe

Sferę wychowawczą opisują nie tylko czasownikowe formy rdzenia יָסַר, ale także pochodzący od niego rzeczownik מוֹסֵר. Słowniki¹⁸ podają zasadniczo jego trzy grupy znaczeniowe: 1) „karanie”, „chłosta”; 2) „przestroga”, „pouczenie”, „wychowanie”; 3) „karność”, „dyscyplina”. Przenosi więc on

¹⁷ SÆBØ, יָסַר, k. 740.

¹⁸ GESENIUS, *dz. cyt.*, s. 405–406; KOEHLER, BAUMGARTNER, *dz. cyt.*, s. 582.

wszystkie niuanse, jakimi charakteryzuje się rdzeń יָסַר. Zasadniczo jest on także związany z pewnego rodzaju pouczaniem. Dokonuje się ono przez przypomnienie i przykład oraz przez ostrzeżenie lub karę, które są konsekwencją nieposłuszeństwa i złego postępowania¹⁹

Rzeczownik מוֹסֵר jest potwierdzony w 50 miejscach Starego Testamentu²⁰ Przy czym aż 30 razy można go odnaleźć w Prz (z tego aż 13 razy w zbiorze Prz 1–9), co stanowi 60% ogólnej liczby występowania tego słowa w Biblii. W innych księgach מוֹסֵר używany jest: 4 razy u Hi, 14 razy u proroków (8 razy u Jr, 2 razy u Iz, 2 razy u So, jeden raz u Ez i jeden raz u Oz) i po jednym razie w Pwt 11,2 i w Ps 50,17.

W wielu z tych tekstów rzeczownik מוֹסֵר użyty jest w sensie karcenia czy nawet karania. Nie zawsze jednak jest to sens wyczerpujący. Czasem słowo מוֹסֵר oznacza nie tyle „karcenie”, a więc pewną czynność czy działanie, lecz „karność”, czyli jej skutek. Karcenie i pouczanie nie są więc celem samym w sobie lecz mają spowodować pozytywne skutki u tych, do których są one kierowane. W obszarze całej literatury mądrościowej tym skutkiem jest karność i dobre wychowanie. One bowiem wypędzają głupotę u młodzieńców (Prz 22,15) i czynią mądrym (Prz 1,2-3; 8,33; 15,32; 19,20; 23,23). Nie chodzi tu też o ściśle intelektualną sferę, lecz o podejście do życia objętego w religijne ramy. Karność (מוֹסֵר) jest bowiem „drogą życia” (Prz 6,23). Z powodu jej braku umiera złoczyńca (Prz 5,23), ale temu, kto ją przyjmie, przyniesie cześć (Prz 13,18) i cieszyć się będą z takiego człowieka (Prz 29,17)²¹

Jest rzeczą naturalną, że w pierwszym rzędzie rodzice są odpowiedzialni za pouczanie i wychowywanie swych dzieci²². Jednak również Bóg przekazuje naukę. Czyni to zarówno przez cuda (Pwt 11,2) jak i przez różne sytuacje życiowe (Hi 5,17). Pouczenia pochodzące od bożków są z kolei bezwartościowe (Jr 10,8). Karność (מוֹסֵר) ma wielką wartość. W Biblii pojawia się

¹⁹ MERRILL, יָסַר, s. 480–481.

²⁰ LISOWSKY, *dz. cyt.*, s. 758.

²¹ SÆBØ, יָסַר, k. 739–741.

²² Określenie „ojciec”, występujące w tekstach Prz 1,8; 4,1; 13,1; 15,5, może odnosić się zarówno do rodzica jak i do nauczyciela i mędrca, którego autorytet tkwi w życiowej mądrości nabytej przez doświadczenie. Jeśli weźmie się pod uwagę ten drugi przypadek (szczególnie dotyczy to Prz 4,1 i 13,1), to słowo „syn” należało by rozumieć w sensie – „uczeń”

wręcz nakaz szukania i wybierania jej spośród wielu innych cnót (Prz 8,10; 23,23). Jest ona potrzebna, gdyż stanowi podstawę dla rozumnego postępowania (Prz 19,20). Ci, którzy ją ignorują, lekceważą samych siebie. Nie będzie im się dobrze powodziło, a na dodatek doznają wstydu i ubóstwa (Prz 13,18; 15,32). Zdobywa ją zaś ten, który służy Bogu. Bóg bowiem jest ostatecznym źródłem karności מוֹסֵר, która daje spełnione życie, zapewnia szczęście i dobrobyt (Prz 8,33-36; 10,17; Jr 2,30; 5,3; 7,28; So 3,2.7). Nie dotyczy ona jednak obszaru ilości wiedzy, lecz jej jakość, tj. konkretną naukę, którą należy osiągnąć praktycznie.

Wśród czasowników, które autorzy biblijni łączą z מוֹסֵר, najbardziej godny uwagi jest שָׁמַע „słuchać”. Ten związek jest potwierdzony w wielu miejscach (np. Prz 1,8; 4,1; 15,32; Hi 20,3; Jr 7,28; 17,23; 32,33; 35,13; So 3,2. Relacja ta zachodzi także u Syracyclesa: 6,33; 31,22; 41,14²³ „Różgi” i „słowa” nie należy przeciwstawiać, ponieważ i jedno, i drugie było środkiem zarówno w rodzinnym wychowaniu, jak i w nauczaniu szkolnym prowadzonym przez mędrców²⁴

Do grupy czasowników związanych z מוֹסֵר w pozytywnym sensie należą także: לָקַח – „wziąć”, „przyjąć” (Prz 1,3; 8,10; 24,32; Jr 7,28; 17,23; 32,33; 35,13; So 3,2; także Syr 31,22; 32,14), קָבַל – w piel także „wziąć”, „przyjąć” (Prz 19,20), קָנָה – „kupować” (Prz 23,23), אָהַב – „kochać” (Prz 12,1), חָזַק – w *hifil* „mocno trzymać” (Prz 4,13), שָׁמַר – „strzec” (Prz 10,17), יָדַע – „poznać” (Prz 1,2). W negatywnym zaś sensie z rzeczownikiem tym wiążą się: בָּזָה (Prz 1,7), מָאָס (Prz 3,11), נָאָץ (Prz 15,5) – wszystkie trzy rdzenie występują w znaczeniu „gardzić” oraz פָּרַע – „nie zwracać uwagi”, „porzucić” (Prz 8,33; 13,18; 15,32) i שָׁנְאָה – „nienawidzić” (Prz 5,12; Ps 50,17)²⁵

Z przedstawionej analizy wynika, że w Starym Testamencie płaszczyzny ludzkiego wychowania nie należy ograniczać do karcenia czy karania. Sama

²³ JENNI, *Das hebräische Piel*, s. 217; SÆBØ, (יָסַר, k. 739) twierdzi, że uzasadnia to m.in. fakt, że rdzeń יָסַר, od którego pochodzi słowo מוֹסֵר, należy do „czasowników mowy”

²⁴ L. DÜRR, *Das Erziehungswesen im Alten Testament und im antiken Orient* (MVAG 36,2), Leipzig 1932, s. 20, 114–115; H. BRUNNER, *Altägyptische Erziehung*, Wiesbaden 1957, s. 131–134.

²⁵ SÆBØ, יָסַר, k. 740.

biblijna terminologia wyraźnie wskazuje na jej, co najmniej, trzy wymiary: (1) fizyczne karcenie; (2) ustne karcenie, upominanie; (3) nauka, karność, która określa pewną postawę wobec życia. Oprócz nich rdzeń rsy wydaje się funkcjonować także jako termin o typowym charakterze mądrościowym²⁶ Redukcja wychowawczego oddziaływania do jednego tylko wymiaru byłaby błędem i nie oddaje adekwatnie treści biblijnych.

Teksty mówiące o Bogu, który wychowuje swój lud, poucza, upomina i karci, mają swoje źródło w prostej obserwacji życia rodzinnego. Tam bowiem najbardziej widoczny jest dokonujący się proces wychowawczy. Tak pisze o tym autor Pwt 8,5: „Uznaj w sercu, że jak wychowuje człowiek swego syna, tak Pan, Bóg twój, wychowuje ciebie” W tych słowach przeniesione zostało wychowawcze oddziaływanie rodziców względem dzieci na Boga, który w podobny sposób traktuje swój lud — Izraela. Jahwe występuje tu jako Ojciec Izraela (por. Pwt 1,8), który tak wychowuje swój lud, jak czyni to ziemski ojciec²⁷. Przedstawiona wyżej terminologia określa z jednej strony ostrą karność (wraz ze stosowaniem nagan i kar), z drugiej strony przedstawia dalekosiężne i świadome swego celu — wychowanie i pouczenie (Pwt 21,18; Prz 19,18; 29,17; 31,1; Syr 7,23).

5. Przekład hebrajskiej terminologii w LXX

LXX oddaje hebrajskie רָצַף oraz רָצַף מו odpowiednio za pomocą greckich słów: παιδεύω i παιδεία . Podstawowym znaczeniem czasownika παιδεύω jest „wychowywać”, ale może też występować w znaczeniu moralnym: „kształcić”, „uczyć”, „poprawiać”, „karcieć”²⁸ Tematem podstawowym tego słowa

²⁶ E. SCHAWÉ, *Gott als Lehrer im Alten Testament. Eine semantisch-theologische Studie*, Freiburg 1979, s. 188.

²⁷ Tak obrazowo w relacji: Ojciec – syn został wyrażony związek Jahwe z Izraelem; por. J. SCHREINER, *Teologia Starego Testamentu*, tł. B.W. Matysiak, Warszawa 1999, s. 53. Na uwagę zasługuje fakt, że w Starym Testamencie relacja Ojciec – syn ma zawsze wydźwięk wspólnotowy i nigdy nie odnosi się do Boga jako Ojca poszczególnych wierzących (por. Jr 31,9; Iz 63,16; 64,7; Syr 23,1). E. JENNI, אב Vater, THAT 1, k. 17.

²⁸ H.G. LIDDELL, R. SCOTT, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1958⁹, s. 1287; Z. ABRAMOWICZÓWNA (red.), *Słownik grecko-polski*, t. III, Warszawa 1962, s. 363.

jest rzeczownik $\pi\alpha\iota\varsigma$ oznaczający „dziecko”, „młodego chłopca”. Do niego dołączono końcówkę $-\epsilon\upsilon\omega$. Słowo paideu , w dosłownie znaczy więc „być razem z dzieckiem”, albo nieco inaczej: „zajmować się dzieckiem”²⁹. Do grupy wyrazów związanych z tym czasownikiem należą także: $\pi\alpha\iota\delta\epsilon\acute{\iota}\alpha$ – „wychowanie”, „kształcenie”, „karność”³⁰; $\pi\alpha\iota\delta\epsilon\upsilon\tau\acute{\eta}\varsigma$ – „wychowawca”, „nauczyciel”; $\acute{\alpha}\pi\alpha\iota\delta\epsilon\upsilon\tau\omicron\varsigma$ – „niezdolny do wychowania”, „niewychowany”; oraz $\pi\alpha\iota\delta\alpha\gamma\omicron\gamma\acute{o}\varsigma$ – „prowadzący dziecko”, „wychowawca”. Ostatni termin określał niewolnika, który odprowadzał dzieci do szkoły i przyprowadzał je z powrotem do domu swego pana.

Gdyby dokonać porównania znaczeń hebrajskich słów רִבֵּי i מוֹרֵךְ z ich greckimi odpowiednikami: παιδεύω i παιδεία to okazuje się, że pola semantyczne tych terminów nie pokrywają się w całej szerokości. Tłumaczenie hebr. רִבֵּי przez παιδεύω spowodowało pewne przesunięcie pola znaczeniowego w obu tych pojęciach. Greckie słownictwo otrzymało nowe, pierwotnie prawie obce znaczenie. Wzięło się to stąd, że hebrajski termin רִבֵּי w pierwszym rzędzie odnosił się do karcenia i upominania, a dopiero w drugim do wychowywania i pouczenia. Zupełnie odwrotnie było w przypadku odpowiadającego mu greckiego leksemu παιδεύω , który zdecydowanie określał wychowanie, pouczenie, wykształcenie. W ten sposób słowo παιδεία przyjęło także sens „karcenia”, „karności”. Oddziaływanie to poszło jednak w obu kierunkach. Dlatego z także hebrajskie teksty z רִבֵּי i מוֹרֵךְ nabrały odąd bardziej intelektualnego wydźwięku, mówiącego o wykształceniu, wychowaniu, uczeniu się, aniżeli zawarty faktycznie w tekście pierwotnym³¹. Wydaje się, że w procesie aplikacji greckiego słownictwa pedagogicznego nie małe znaczenie miał też fakt powstawania przekładu LXX w atmosferze szerokiej dominacji kultury hellenistycznej — kultury, która w centrum stawiała to, co określone zostało przez słowo παιδεία . Nie chodziło już wtedy

²⁹ D. FÜRST, *Erziehung* (παιδεύω), TBNT 1, s. 292.

³⁰ Oprócz wymienionych znaczeń opisujących pewną czynność, słowo to wskazywać może także na skutek tej czynności, czyli posiadaną kulturę umysłową, wiedzę, wychowanie i wykształcenie. *Paideia*, a rozumiana była również w sensie karcenia, ponadto stosowana była także na określenie młodości, dzieciństwa czy też egipskiej umiejętności plecenia lin z papirusu; LIDDELL, SCOTT, *dz. cyt.*, s. 1286; ABRAMOWICZÓWNA (red.), *dz. cyt.*, t. III, s. 362.

³¹ G. BERTRAM, *Der Begriff der Erziehung in der griechischen Bibel*, w: *Imago Dei*, Gies-sen 1932, s. 35.

tylko o sposób przygotowania dziecka do dorosłego życia, ale także o skutek, o wynik tego wychowawczego działania, o urzeczywistnienie ideału człowieczeństwa³². Klasyczne, a później hellenistyczne znaczenie słowa παιδεία prawdopodobnie wywarło wpływ na jego obecność w LXX.

Dla całej literatury mądrościowej punktem wyjścia pedagogicznych myśli jest karność, w której ojciec rodziny ćwiczył dzieci i służbę³³. W Syr 42,5 termin παιδεία można rozumieć w sensie karcenia, także cielesnego³⁴. Oddaje to całkowicie pierwotne znaczenie terminu hebrajskiego רָדַף . Potwierdza to także Prz 29,19 gdzie czytamy, że słowami „nie wychowa się (οὐ παιδεύθησεται) upartego sługi”. A zatem, pouczenia jedynie słowne nie zawsze odnoszą spodziewany skutek. Z tego wynika, że terminu παιδεύειν używano również na określenie cielesnego karcenia. Na potwierdzenie hebrajskiego wpływu na sens tłumaczeń greckich można przytoczyć jeszcze tekst Pwt 22,18. W tekście hebrajskim mowa jest wyraźnie o ukaraniu (רָדַף), zaś w przekładzie LXX użyto czasownika παιδεύειν. Jednocześnie warto zauważyć, że w takich tekstach jak Syr 10,1 i 37,23, gdzie mowa jest o wychowywaniu ludu w sensie pedagogicznego oddziaływania, nie ma jakiegoś wyraźnego odcienia fizycznego karcenia, a jedynie trzymanie pewnej dyscypliny, mimo że i w tym miejscu znajdujemy czasownik παιδεύειν. W Syr 37,23 czasownik παιδεύειν jest z kolei odpowiednikiem hebrajskiego מִדְבָּר („być mądrym”). Zabieg ten sprawia, że sytuacja ulega tutaj odwróceniu. Grecki przekład wskazuje na sens karcenia, którego nie ma w oryginalnym tekście hebrajskim.

W podsumowaniu można stwierdzić, że w przekładzie LXX grecki czasownik παιδεύω stoi zwykle bliżej znaczenia starotestamentalnej karności (רָדַף), zaś rzeczownik παιδεία wykazuje silne tendencje do wyrażenia jego hellenistycznego sensu jako „wyszkolenie”, „nauka”³⁵

³² Por. H.I. MARROU, *Historia wychowania w starożytności*, Warszawa 1969, s. 153.

³³ Wśród ksiąg biblijnych LXX, w których pojawia się najczęściej słownictwa związane z czasownikiem παιδεύω i rzeczownikiem παιδεία wymienić można Księgi: Syracydesa, Przysłów i Psalmów; por. E. HATCH, H.A. REDPATH, *Concordance to the Septuagint and the other greek versions of the Old Testament (including the apocryphal books)*, t. II, Graz 1954².

³⁴ Podobnie jest w rozdziale 30 Księgi Syracha, gdzie występuje słowo παιδεύειν dla wyrażenia surowej karności, jakiej należało poddawać dzieci (wiersze 2 i 13); BERTRAM, *Der Begriff der Erziehung*, s. 37.

³⁵ FÜRST, *Erziehung* (παιδεύω), s. 293.

Religijne użycie słowa παιδεία doskonale odpowiada jego świeckiemu zastosowaniu. Podstawą jest tu tekst Pwt 8,5 — o Bogu jako wychowawcy. Myśl ta została jeszcze szerzej ujęta w Prz 3,11-12. LXX przekazuje ją w sensie wychowania przez cierpienie. Zamiast hebrajskiego אָבִיךָ — „i jak ojciec”, LXX tłumaczy powyższą formę od rdzenia אָבַח (w *hifil* „sprawić ból”), przez μαστιγοῦν („uderzać biczem”, „karcieć”, „karać”). Z paraleli παιδεύειν i μαστιγοῦν, jaka powstała w Prz 3,12³⁶, wyrażenie παιδεία κυρίου z wiersza 11 może być rozumiane jako karcenie przez cierpienie. Taka interpretacja tekstu stała się podstawą dla pewnego nurtu religijnego w judaizmie, który łączył pobożność z cierpieniem. Tłumacz LXX bardziej podkreślał więc karność czy karcące działanie Boga wobec pojedynczego człowieka lub całego narodu niż to miało to miejsce w tekście oryginalnym³⁷

W LXX zauważa się ponadto duży wpływ hellenistycznego rozumienia pojęcia paideia. Widać, że judaizm tego okresu nie mógł się oprzeć kulturze hellenistycznej. To, że przyjmował obce, pogańskie wykształcenie potwierdza także tekst Dn 1,20 (LXX). Dla wielu mądrościowych sentencji ideałem jest dobre wykształcenie rozumiane w tym właśnie sensie. Księga Przysłów używa wyrażenia παιδεία πατρός i napomina, aby przyjmowali ją „synowie” (Prz 1,8; 4,1; 15,5; 19,20.27). W greckim tłumaczeniu nie chodzi jednak o karność czy karcenie, ale o intelektualne pouczenia. „Ojciec” jest tu tym, który strzeże i przekazuje Tradycję, za którą stoi właściwy autorytet i mądrość. Nie jest ona jednak identyczna z ludzkim rozumem, czy z rozsądkiem, ale opiera się na objawieniu. Mówi o tym tekst Prz 30,3: Θεὸς δεδίδαχέν με σοφίαν καὶ γνῶσιν ἀγίων ἔγνωκα („Bóg nauczył mnie mądrości i wiedzę świętą poznałem”)

Czasem trudno jednoznacznie określić, czy w danym tekście chodzi o cielesne karcenie, czy tylko o pouczenie słowne. W Księgach Machabejskich pojawia się myśl o cierpieniu jako karze wychowawczej (np. 2 Mch 6,12.16;

³⁶ O pewnych wskazówkach filologicznych, przemawiających za nieco inną interpretacją Prz 3,12b, która nie rozwijałaby 12a, lecz wprowadzałaby nowy temat, nie tyle związany z karcącym działaniem Boga, ile napomnieniem do zaufania Bogu w czasie, kiedy wszystko przemawia przeciw Niemu pisze A. BÖCKLER, *Keine väterliche Züchtigung! Zur Exegese von Prov 3,12b*, BNot 96 (1999), s. 12–18.

³⁷ Potwierdzają to także teksty Hi, Ps i niektórych proroków; BERTRAM, παιδεύω, s. 608.

7,33; 10,4)³⁸. Dla pobożnych cierpienie jest karą wychowawczą, która jeszcze bardziej ich oczyszcza. Dla innych jest ona wezwaniem do poprawy i uprzedzeniem eschatologicznej kary. Niełatwo jednak rozróżnić na czym polega karcenie sprawiedliwego od gniewnego sądu, jaki dokonuje się wobec bezbożnych. Dlatego nieoświecone dusze (ἀπαίδευτοι ψυχαί) po prostu błędzą (Mdr 17,1). Do właściwego pojmowania potrzebne są mądrość i karność (παιδεία). Księga Mądrości używa czasem terminu παιδεία w bardzo intelektualnym sensie (np. Mdr 3,11; 7,14), nie tyle określając sam fakt karcenia, ile bardziej zrozumienie jego skutku, jakim jest — cierpienie. Księga Mądrości przejmując hellenistyczny ideał kształcenia i wychowania, wzbogaciła go ideą Bożego karcenia, przez które Bóg wychowuje jednostkę i cały naród³⁹

Biblijna literatura mądrościowa zawarta w LXX przeprowadza więc jakby świadomą moralizację i humanizację oryginalnych myśli zawartych w tekstach hebrajskich. Przez to objawienie Starego Testamentu zostało jeszcze bardziej ukazane i ujęte niejako z wychowawczego punktu widzenia. Greckie zaś idee wychowawcze zostały poddane procesowi teologizacji, co sprawiło, że wiara i rozum zostały mocno ze sobą związane⁴⁰

Także poza księgami mądrościowymi termin παιδεία opisuje wychowanie człowieka. I tak w Psalmach prawie zawsze chodzi o karcenie, wychowanie, lub pouczenie dotyczące Bożej woli. Chociaż i tu można znaleźć teksty, w których παιδεία użyta jest w sensie intelektualnym (np. Ps 50,16-17; 94,10.12; 119,66). Psałterz w tłumaczeniu LXX rzeczownikiem παιδεία (tak jak w hellenizmie), określa wykształcenie i wychowanie, zaś czasownikiem παιδεύω — karność i karcenie. Większe natomiast różnice w tym względzie zauważamy w tekstach prorockich. Grecki tekst Jr używa np. obydwu terminów παιδεύω i παιδεία na oznaczenie karcenia. Widać, że LXX bardziej

³⁸ Do wymienionych tekstów można dodać jeszcze tekst apokryfu 4 Mch 10,10, zawarty w wielu manuskryptach LXX, którego treść bardzo mocno nawiązuje do 2 Mch. Powstanie apokryfu datuje się na okres między 63 r. przed Chr., a 38 r. po Chr., lub na I w. po Chr. Jego autorem był Żyd piszący po grecku; R. RUBINKIEWICZ, *Wprowadzenie do apokryfów Starego Testamentu*, Lublin 1987, s. 47–49.

³⁹ BERTRAM, παιδεύω, s. 609.

⁴⁰ FÜRST, *Erziehung* (παιδεύω), s. 293.

niz TM akcentuje karcące działanie Boga względem ludu. Tak np. hebrajski zwrot: $\text{רָמַזְתָּ לָּנוּ אֱלֹהֵינוּ}$ w początkowej części Jr tłumaczony jest przez $\delta\acute{\epsilon}\xi\alpha\sigma\theta\alpha\iota$ παιδείαν (2,30; 5,3; 7,28; 17,23; por. So 3,2.7), natomiast w drugiej części przez $\lambda\alpha\beta\epsilon\iota\nu$ παιδείαν (32,33; 35,13). W trudnym tekście Iz 53,5, który LXX przekłada dosłownie, termin παιδεία także oznacza karcenie. Tekst ten mówi o Słudze Pańskim, który przyjmuje karę zastępczą, stąd nie może być rozumiany w sensie wychowawczym. Tym samym w tekście Iz 53,5 greckie pojęcie παιδεία przyjęło całkowicie różne znaczenie od tego, jakie funkcjonowało w duchu kultury hellenistycznej. Także w tłumaczeniu greckim Ez 13,9 rzeczownik παιδεία użyty został w miejsce hebrajskiego רֵטָה („zażyłość”, „tajemnica”, „gromada”). Tekst ten mówi o prorokach, którzy nie spełniają swego zadania, jako pośredników w wychowywaniu ludu, chociaż to im została objawiona Boża mądrość. Podobną sytuację znajdujemy w tekście Am 3,7, gdzie hebrajskie רֵטָה zostało zastąpione przez greckie παιδεία. Według LXX chodzi tu znów o Boży plan wychowania, którego wiedzę otrzymali prorocy. Wprawdzie w innych tekstach (np. Ps 2,12; por. także Ez 28,3, gdzie LXX wprowadza słowo παιδεία) mowa jest także o karcącym działaniu Boga wobec innych narodów, jednak zasadniczo wychowanie przez karcenie jest darem łaski Bożej, która jest szczególnym udziałem narodu wybranego.

Rdzeń רָמַז , użyty w relacji do Boga, może mieć więc różnoraki sens: „pouczać”, „karcić”, „upominać”, „wychowywać”. I chociaż nie zawsze w sposób wyraźny zawiera on odniesienie do wychowania rodzinnego, to jednak greckie παιδεύω zawsze oznacza wychowanie dzieci, poprzez różne środki wychowawcze: od słownego pouczenia do cielesnego karcenia. LXX realizuje tu to, co jest zawarte w Pwt 11,2. Wszystko bowiem, co przeżył Izrael od czasu wyzwolenia z Egiptu, jest stopniowo podporządkowywane pojęciu παιδεία. Wyraźnie tę myśl LXX wyraża tekst Oz 5,2: $\epsilon\gamma\omega\ \delta\epsilon\ \text{παιδευτ\acute{\eta}\varsigma}\ \acute{\upsilon}\mu\omega\nu$, w którym Bóg jest określony Wychowawcą swego ludu⁴¹

Stary Testament myśl tę odnosi do postępowania Boga względem całego Izraela i poszczególnych jednostek. Izrael nie zawsze jednak widział w Bogu swego Nauczyciela i Wychowawcę. Być może dlatego judaizm hellenistyczny określił to Boże działanie greckim pojęciem παιδεία. Chodziło przede

⁴¹ BERTRAM, παιδεύω, s. 610.

wszystkim o żywy przekaz tradycji ojców, historii narodu oraz o Prawo i przykazania, które stały się środkiem wychowawczym otrzymanym przez naród od samego Boga⁴² W późniejszych pismach można dostrzec już pewien uniwersalizm, gdzie Prawo jest środkiem wychowania nie tylko dla Izraelity, ale i dla każdego człowieka. Są to najwyższe wymagania wychowawcze, które proponują Święte Księgi judaizmu ówczesnemu światu (por. Prolog Syr 3; Syr 39,8).

„Castigare”, „instruire” o „educare”? Alla ricerca della terminologia pedagogica dell'Antico Testamento

SOMMARIO

La lingua ebraica dell'Antico Testamento non ha una chiara terminologia pedagogica. Gli autori della Bibbia usarono diverse parole che si riferiscono alla problematica dell'educazione, ma solo la radice **יָסַר** ed il sostantivo **מוֹסָר** che da essa deriva, possono esprimere un'idea dell'educazione. Il significato dei termini adoperati è molto ampio: si può intenderli come „educare”, ma anche come „castigare”, „ammonire” o „instruire”. In ogni singolo caso si deve esaminare il contesto, per poter stabilire il significato di un'espressione concreta. Il sostantivo **מוֹסָר** segue fondamentalmente il significato della radice **יָסַר**, ma esso, oltre ad indicare il castigo (o l'istruzione), designa anche l'effetto di tali provvedimenti: l'educazione.

I termini ebraici assunsero dei significati leggermente diversi nella traduzione greca. Così la LXX tradusse **יָסַר** come παιδεύω e **מוֹסָר** come παιδεία. Le parole greche hanno una connotazione più intellettiva. Di conseguenza, però, il cambiamento del loro significato porta qualche volta a modificare il senso di alcuni testi della Bibbia Ebraica, per cui il severo testo ebraico con la radice **יָסַר** assume talvolta nella LXX un'accezione più intellettuale e umanitaria.

---

⁴² Prawo też stało się podstawą wychowania w judaizmie. Wyraźne potwierdzenie tego znajdujemy w apokryfie 4Mch 5,34: οὐ ψεύσομαι σε παιδευτὰ νόμῳ οὐδὲ ἐξομοῦμαι σε φίλη ἐγκράτεια („Nie oszukam ciebie, o prawo, które wychowuje, ani nie odrzucę ciebie, ukochane opanowanie”).

Il confronto della terminologia relativa all'idea di educazione nella Bibbia Ebraica e nella LXX fa emergere una certa evoluzione semantica: nella prima un'accezione assai severa e concreta, nella seconda più intellettuale. Infatti la LXX sembra rispecchiare un profondo interesse dell'idea dell'educazione caratteristica della cultura ellenica.